

ΑΝΑΚΑΛΥΨΙΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΠΟΛΕΩΣ «ΜΟΡΑΙΑΣ»

Α'

§ α'. Μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν πρὸς Ἀνατολὰς τῆς Κυπαρισσίας ἐν Τριφυλίᾳ τῆς Πελοποννήσου, παρὰ τὸ χωρίον τὸ καλούμενον Μοριόταδα¹ τοῦ δέκατου χιλιούρων Κυπαρισσίας, εἰς θέσιν λεγομένην ὑπὸ τοῦ λαοῦ 'Στὸ Λλητικόν, εὑρίσκονται ἀρχαῖας τινὰς πόλεως ἐρείπια, ἃς ἐπιστημονικῶς ἢ ὀνομασίᾳ νὰ προσδιορισθῇ ἐν ἀκριβείᾳ καὶ ἐναργείᾳ φαίνεται παρέχουσα μυστικίας τινάς, ώς δῆλον τοῦτο γενήσεται ἐκ τῶν ἐφεζῆς λεγομένων.

§ β'. Οδηγούμενος ὑπὸ τοῦ δύναμετος 'Σ τὸ Λλητικόν, σημαίνοντος βενίως, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἐλλάδος, θέσιν πόλεως πάλαι ποτὲ ὑπὸ Ἐλλήνων οἰκουμένης, ἔπειτα εἰς τὴν περὶ ἣς λόγος θέσιν, διπλαὶς ιδίοις ὅμιλοι βεβαιωθεὶς περὶ τούτου, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ τὰ παρ' ἐμοὶ πονήματα τῶν σοφῶν Εὐρωπαίων περιηγητῶν, οἷον, Rouquerville, Emile Isambert, καὶ τοῦ περιφέρμου Κουρτίου, οὐδένας λόγον περὶ αὐτῆς τῆς θέσεως ποιεῦνται.

§ γ'. Ιδοὺ λοιπὸν πᾶν ὅ, τι ἔκει διασώζεται μέχρι τοῦτο ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐρείπων, καὶ ἃ περιγραφὴ τῆς θέσεως αὐτῶν.

Τὸ Λλητικόν, περὶ οὗ ὁ λόγος ἐνταῦθα, εὑρίσκεται ἐπὶ λόφου ἵκανῳς ὑψηλοῦ, κειμένου πρὸς τῇ βόρειῃ τοῦ ορούς Κυπαρισσίας, καὶ 10' τῆς ὥρας μόλις ἀπέχοντος τοῦ χωρίου Μοριόταδας. Ἐκ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ βλέπεται πρὸς Δ μὲν τὸν Κυπαρισσιακὸν κάλπον, πρὸς Α δὲ τὰς διαρροῦς κοιλάδας καὶ φάραγγας τῶν πέριξ δρέων, ὡσκύτως δὲ πρὸς Β καὶ Ν. Κατὰ πρώτην ἔψιν δ παρατηροῦται ακθορῷ Μεταποντικέ τινας ἐρείπια ἐν αὐτῷ, διλασμένα προσοχῆς καὶ ἐκ τῶν κοινοτάτων, φαστε λυπεῖται, διότι ἔλασθε τὸν κόπον νὰ ἐπιτελεφθῇ τὸν λόφον ἔκεινον, ἀλλ' ὅμως ἐκενὸν ἀμέσως στρέψῃ τὸ βλέμμα πρὸς τὰ παρακείμενα δένδρα, καὶ ιδίκι τὸ λεγόμενα σχοινα κοινῶς, καὶ μάλιστα ἐκενὸν εἰσχωρήσῃ ἐντὸς αὐτῶν, αἴροντας ἀνακαλύπτει Κυκλώπεια ἐρείπια, ἀρκετῶν μέτρων μῆκος ἔχοντα ἐνικχοῦ, ἐφ' ἓνὸς δὲ μέρους καὶ εἰς τριῶν βόρειας δινωθεν τοῦ ἐδάφους ἀνερχόμενα, ἀλλὰ κατακεκαλυμμένα ὑπὸ βάτων καὶ σχοίνων, ὡν ἐνεκκατόριτα κατὰ πρῶτον ακθί-

1 Τῷ ἥ (γιὸτ) γίνεται Μοριόταδα, καὶ προφέρεται ὑπὸ τοῦ λαοῦ Μοργιόταδα, διπερ προηλθεν ἐκ τοῦ ἀρχαίου Μοριότας-άδος, αἵτια. Μοριόταδα. Αὕτη δ' ὡς γνωστόν, ἐν τῇ Νέᾳ Ἐλληνικῇ καταγέμιστη διομαστική, οὐ μόνον ἐν τῷ δύναμαπι τούτῳ, ἀλλ' ἐν πλειστοῖς ὅσοις, καὶ ἀλλαχοῦ μέν, οὐδὲ κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Τριφυλίας, ἀπαντῶσιν, οἷον Φαρρακλάδα, Βανάδα, Σαρακηνάδα, Μανολάδα κλπ. Τὸ δὲ ὄνομα Μοριότας, ἐκ τοῦ Μοριάτις-άτιδος, ὡς Πισάτις-άτιδος, ὡς Ἰεχλαιάτις-άτιδος, καὶ ἄλλα παρόμοια. Τὸ δὲ Μοριάτις ἐκ τοῦ ἀρχαίου Μορία, ὡς Πισάτις ἐκ τῆς πόλεως Πισά κλ. τὸ δὲ Μορία διομαστικής ἀρχαίας πόλεως Μορία; ή Μορέας; έδόθη διὰ τὸ ξερὸν φυτόν, μορίαν = ξελασγίεράν, ως ἐφόμενα.

σταχνται, ἀλλὰ καὶ τούτου ἔνεκκ διέφυγον τὴν ἐπάρχειον σφύραν τῶν ἐν τοῖς πέριξ λόφοις συγχρήματος πυκνὸς κακίστων καμίνους, ἡσθέστου, οἵτινες τὰ πλεῖστα τῶν ἐπὶ γυμνῆς δένδρων ἐπιφυκείας κειμένων ἐρειπίων κατέστρεψαν χωνεύσαντες κατὰ κατρούς ἐν ταῖς καμίνοις. Τούτοις προσθετέον καὶ τοὺς γεωργούς, οἵτινες καλλιεργήσαντες τὸν λόφον κατέσκαψαν καὶ τελέως ἔξηράντισαν τὰ ἐπὶ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ λείψαντα τῆς ἀρχαιότητος, ὅστε, ἐν δὲν διεσώζοντο τὰ ἐντὸς τῶν σχοίνων ὑποκεκρυμμένα «Κυκλώπεια», οὐδεὶς δὴ ἐπίστευεν, ὅτι ὑπάρχει ἐνταῦθι πόλις ἀρχαία. Σώζονται δῆμοις εἰσέτι καὶ τινας Μεσσηνιακά, ὃς εἴπομεν, οἶν, δεξαμενή τις, ἐρείπια Βυζαντινῶν Εκκλησιῶν, καὶ τινῶν ἀλλων οἰκοδομῶν, μόλις διακρινομένων.

§ 8'. Ἀλλὰ τώρα διεγείρονται τὰ ἔξης δύο ζητήματα:

α'. Πότε ἡ πόλις αὕτη ἐξερημώθη καὶ ὑπὸ τίνων;

β'. Ποῖον τὸ ἀρχαῖον αὔτης δνομοῦ;

§ 9'. Καὶ περὶ μὲν τοῦ πρώτου οὐδὲν ἡμεῖς γινώσκομεν· τούτως ἀλλοι εἰπώσιν, ὅτι ἐν ιστορικὸν γινώσκωσι.

Περὶ δὲ τοῦ δευτέρου τοιάδε τινά τις δύνκται προσθεῖναι. Ἐμμα τις ἀκούσας τὸ δνομοῦ τοῦ χωρίου Μοριάταδας, καὶ ἔχη γνῶσιν τοῦ τελευταίου συγγράμματος τοῦ κ. Σάλιχ, τοῦ προπέρυσιν ἐν Ηπειρίοις ἐκδοθέντος ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Monumenta historiae hellenicæ*, παρ' ᾧ γίνεται μνεῖκ τῆς ἀρχαίας πόλεως *Moralaç*,¹ μαθὼν δ' ὅτι παρὰ τῷ χωρίῳ τούτῳ διασώζονται καὶ ἀρχαῖα ἐρείπια, — ἀμέσως ἀνκυρυκώνται τοῦ συγγενοῦς τῇ *Moriatada* δινόματος *Moralaç*, καὶ φυσικῶς πως δρυπάται τὸ πνεῦμα τοῦ ἐπιστήμονος ἵν' ἀποδώσῃ τοῖς Κυκλωπείοις ἐκείνοις καὶ τῷ λόφῳ τοῦ Ἀληγρικοῦ, τὸ δνομοῦ τῆς πόλεως *Moralaç*, καὶ παραδεχθῇ, ὅτι ἐνταῦθι κέκειτο ἡ πόλις αὕτη, οὐχὶ δ' ἐν Ἡλείᾳ, ὡς φρονεῖ δ. κ. Σάθας,² καὶ ὡς ἡμεῖς διὰ μακρῶν ἀπεδείχμεν ἐν ἴδιᾳ πραγματείᾳ, ἀναγνωσθείσῃ παρὰ τῷ ἐν Κωνσταντινούπολει Ἑλλην. Φιλολογικῷ Συλλόγῳ, φιλοτίμως περὶ τὰ τοικῦτα ἐπιστημονικὰ ζητήματα ἀσχολουμένῳ.

§ 10'. Τὴν παραδοχὴν δὲ ταύτην ὑποστηρίζουσι καὶ οἱ ἐπόμενοι σπουδαῖοι λόγοι:

Α'. Τὸ εἰς τὸ στόρκη τοῦ λαοῦ καὶ νῦν ἔτι διατηρούμενον δνομοῦ *Moriatada*, ἀναμφισβήτητος προέκυψε, καθ' ἡμᾶς ἐκ τοῦ ἀρχαιοτέρου *Moriatis* διὸ ἀλλοιώσεώς τινος καὶ προσθήκης συλλαβῆς, ἀςπερ δὲ χρόνος καὶ αἱ ἀτυχεῖς περιστάσεις τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους προσεκόλλησαν αὐτῷ· τὸ δ' ἀρχαιότερον δνομοῦ, ἐξ οὖ τὸ *Moriatis*, γραπτέον *Morla* ή *Moriā* δρθότερον παρὰ τῷ σημερινῷ λαῷ λεγόμενον, καθό περιεκτικόν, καὶ οὖ *Morala*, ὡς λέγει δ. κ. Σάθας, ἐτε προελθόν ἐκ τοῦ παναρχαίου ἱεροῦ δινόματος τῆς Ἐλαίας, ἥτις ἐκαλεῖτο μορία παρὰ τῇ γλώσσῃ τῶν ἱερέων τῆς ἀρχαιότη-

¹ *Monum. hist. hellen.* prefac. pag. XXXII—XXXIII. etc. tom. I. Paris 1880.

² *Monum. Ενθ. άνωτέρω.*

τος.¹ Άλλαχ περὶ τούτου θέλομεν διαλέθει πλατύτερον παρακατιβάτες. Οὗ δύναται δέ τις εἰπεῖν, δτι τὸ σνομα Μοριγοτάδα τοῦ ἡρακλείτερου δνόματος παραλλαγὴ οὕτω ἔστιγ· ἐπειδὴ ἔχει τὴν αὐτὴν τῷ ἡρακλείῳ βίζαν καὶ τὴν αὐτὴν προφορὰν ἐν μικρῷ τινι παραλλαγῇ διαφυλάττει. "Οτι δ' ὁ ἔλληνας λαὸς διεφύλαξε πλειστα δσκ ἀρχαῖς δνόματα τόπων, πόλεων, ποταμῶν, δρέων, κλ. οὐδεὶς ἀναγνωρίζων τὴν συνέχειαν τῶν γρόνων καὶ τῶν ιστορικῶν παραδόσεων, σπουδαίος δικυρισθεῖται τὴν σήμερον συνφόδια ταῖς γεωτέραις ἐπιστημοναῖς ἐρεύναις.

Β'. Η εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Μοριγοτάδας διατωζομένη παράδοσις περὶ τε τοῦ δνόματος τοῦ χωρίου τούτου καὶ τῆς ἐγκαθιδρύσεως αὐτῶν ἐν αἰώνιτῷ. Τίδου δὲ τί ἐπληροφορήθην περὶ τούτου. Τιόθεν τὸ χωρίον δνομάσθη Μοριγοτάδα; εἰπον τοῖς χωρικοῖς, καὶ τί εἰπεῖτε νάρ μοι εἴπητε περὶ τούτου; ἀπεκρίθηται οἱ γερχίτεροι τοῦ χωρίου καὶ μοι εἶπον τάδε ἐν τῇ γλώσσῃ αὐτῶν.

«Τὸ χωριό μας ἦτον ἔρημο, καὶ ἐπὶ Τουρκίας ἦτον κτήματα καὶ περιβόλια τοῦ πλησίου κειμένου χωρίου Βρύσαις, τὸ δποῖον ἦτο «Κεφαλογάρω»,² ξακουστὸ διὰ τὴν οἰκογένειαν τῶν Μπουτζαράδων, οἱ δποῖοι ἀπὸ οὐδὲ τοῦτο ἐκκαταγόντανε· καὶ εἶχε τότε τὸ χωριό πλέον τὸν 400 οἰκογενεῶν· οὐδὲν δὲ τοῦτο ἐχαλάσθηκε εἰς τὴν ἐπανάστασι τοῦ 1769 ἀπὸ τοὺς Αρβανίτες καὶ Τούρκους; οἱ δποῖοι ἀφέντεκν τότε δλον τὸν Μοριά. Λοιπὸν οἱ Βρυσαῖοι οὐδὲν διατηροῦσι τότενες τὸ μέρος τοῦτο Μοριγοτάδα ἀπὸ παλαιό, καθὼς καὶ οὐτὸ μέρος, δποι εὑρίσκεται τὸ μουκοτῆρι Κατοιμυκάδα.³ Εδῶ εἰς τὸ χωριό μας οἱ Βρυσαῖοι τότενες εἶχον φυτήστραι,⁴ πλῆθος ποιό, ἀπὸ ἐλγάτες, ἀλγρικίς τὸ περισσότερο, καὶ θυρεκίς, καὶ δνόμικάν τὴν θέσην αὐτὴν Μοριγοτάδα, καὶ ἀπὸ τότενες ἔχει τὸ σνομα τοῦτο καὶ λέγεται ἐώς σήμερον· οὐδὲν δὲ ὅστερ ἀπὸ τὸν γαλατιμό, δποι ἐπαθητὴ ή Βρύσαις, ήριαμε ἀπὸ τὴν Αλωνίσταινα, καὶ ἄλλοι ἀπὸ Καρύταινα, καὶ ἐκατοικήσαρε ἐδῶ καὶ πεύθειάσκε τὸ χωριό ἐτοῦτο, κοντά σ' τὸ Ιλιρικό, καὶ οἱ Βρυσαῖοι καθομονται εἰς τὸ ἐδίκτο τους παλαιὸ γωριό.⁵

1 Δελτίον Εστίας Ἀθην. 277. 18 Ἀπρ. λίου 1882. — Ἀριστοφ. Νεοέλ. στίχ. 1003. — Σοφοκλ. Οἰδίπ. Κολων. στίχ. 705 κ. ἔ. — Αιξιόν Ανθίμος Γεζή. Ἐν λέξι Μοριά. — Εκδοσ. Βιέννης. — Κιωντ. Παππαρρηγοπούλου Ἑλλην. Ἰστορία. Β'. Εκδοσις, β.6λ. Α'. τόμος Α'. σελ. 62-63 κ. ἔ. — Α. Ριονδέ περὶ θλαίας σελ. 196-197 κ. ἔ. ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ ὑπὸ Φοιστηροπούλου. — Εκδοσ. Ἀθηνῶν 1882.

2 Κεφαλογάρωια ἐπὶ Τουρκίας ἐκκλισντο, ως γνωστόν, δσα δὲν ἔταν πωλημένα εἰς μπένδες, καὶ ἀγάδες, Τούρκους· τὰ δὲ πωλημένα ἐλέγοντα τσιφλίκια.

3 Τὸ σνομα τοῦτο σημαίνει γαλῆς μυασιόρισμα. «Ἔστι δὲ σύνθετον ἀπὸ τὸ κατσί (γατί κοινῶς) καὶ μυκάδα ἀπὸ τοῦ μυκάω—μυασουρίζω. Άλλα πῶς ἐπιάσθη οὗτο τὸ σνομα, καὶ δὲ τίνος περιστατικοῦ, ἀγνωστον, ἐμοὶ γοῦν. Τὸ Μοναστήριον διαλελυμένον ἐστίν ἀπὸ βαυαροχριστίας, καὶ μόνος ὁ ναὸς αὐτοῦ διατηρεῖται τοι.

4 Φυτήστρα καλεῖται ὁ τόπος, ἐνῷ πολλὰ φυτὰ χρήσιμα πρὸς μεταφύτευσιν.

5 Καὶ τὰ δέο ταῦτα χωρία δημάρχονται καὶ σήμερον πλησίον ἀλλήλων καίμενα.

Ταῦτα πάντα ἐράνησάν μοι πιθανὸν τοσοῦτο μᾶλλον καθίσσον ἀπαντικρὺ τοῦ χωρίου τούτου εἰς κατωφέρειαν λέφου, ἀρκετὰ διψήλων, ὑπάρχει δέος κυπαρίσσων δημόσιου, οὐκ ὀλέγας χιλιάδες αὔτῶν ἔμπειρούν, ως ἡ Μοριγοτάδα οὐλοτε εἴη τοιοῦτον ἐλασιῶν.¹ Εκ τοῦ κυπαρισσῶνος τούτου μεταφυτεύουσι οἱ περίοικοι κυπαρίσσους εἰς τὰ κτήματα αὗτῶν, ὅπως οἱ Βρυσῖοι κατὰ τοὺς παρελθόντας αἰώνας μετεφύτευον ἐλασίκες=μαρίκες, ἐκ τῆς Μοριγοτάδας.

Γ'. Οἱ Ἀραβοὶ Γεωγράφοι "Ιβρ-Σαΐδ καὶ Ἀβδούλ Φέδα, παρ' οὓς ὁ λόγος μετὶ πόλεως Μορέας ἐν Πελοποννήσῳ, ἀποφαίνονται, ὅτι ἐν Ἡλείᾳ αὕτη οὐχ εὑρίσκεται. Ιδού οἱ λόγοι αὔτῶν:

«La Morée (La Moreya) suivant Ibn Saïd, la capitale de la Morée, située dans milieu de la presqu'île, est sous le 45e degré, 52 minutes de longitude, et le 43e degré de latitude».

«La presqu'île de la Morée (Djeryrée la Moreya) se trouve au commencement du sixième climat, dans la mer Méditerranée . . . . au centre de la Morée est la ville de même nom. Ibn-Saïd fait remarquer que la Morée s'est appellée dans les livres Péloponnèse (Beloubonnes).¹

Ἐὰν ἔχονται ἀληθεῖσαι τὰ ὑπὸ τῶν Γεωγράφων τούτων λεγόμενα, βεβίως ἀλλαχοῦ ζητητέον τὴν Μοράιαν τοῦ κ. Σάθα καὶ οὐχὶ ἐν Ἡλείᾳ. Οἱ σοφοὶ οὖτοι Ἀραβοὶ, ἐν τῷ κέντρῳ τῆς χερσονήσου ἀποφαίνονται ὅτι εἶναι ἡ πόλις αὕτη, ἐξ ἣς μετεδόθη ἐπαίτη ἀπόστη τῇ χερσονήσῳ τὸ δνομικόν. Ἀλλ' ἡ Ἡλεία ἐν τῷ κέντρῳ αὐτῆς οὐπάρχει; πολλοῦ γε δεῖ. Τί ἐννοοῦσι λοιπὸν λέγοντες κέντρον; Θέσιν μᾶλλον κατὰ τὰ μεσόγαιον καμένην; πολὺ ἀμφιβόλιον. Ἀρχ ἐννοοῦσι θέσιν ὡς πρὸς τὸ δλον τῆς χερσονήσου ἔγουσκην διπλωσοῦν ἀναλογίαν κεντρομόλον, καὶ τοιαύτην, οἷαν ἡ τῆς Μοριγοτάδας κέντηται, ως πρὸς τὸ δλον τῆς Πελοποννήσου, ὡς ἀποδείκνυται ἐκ τοῦ Καταλανικοῦ Χάρτου, περὶ οὐ ἐφεξῆς ἀμέσως ὁ λόγος. Ἀλλως τε δὲ καὶ ἐκ γεωγράφων Ἀράβων μαθηματικῶν ἀκρίβειαν ἐπὶ τὸ κυριολεκτικῶτερον ἐννοοῦμενην, δὲν δικαιούμεθα, νομίζω, γὰρ ἀπαίτημεν, λόγου προκειμένου περὶ χωρῶν μεμακρυσμένων τῆς Ἀρκτίδος, ἐνθα διράφοντες διέμενον ἀρκεῖ ξυπνεῖν, καὶ τοῦτο οὐ σκικρόν, ὅτι διέσωσαν τὸ δνομικα τῆς πόλεως ταῦτα, περὶ τῆς ἀλλαχόθεν οὐδεμίαν γνῶσιν ἔχειν δυνάμεθα, εἰρήτη τὴν ἀνακάλυψην τῆς Μοριγοτάδας, ἐξ ἣς μανθάνομεν ἡδη ὅτι πρόγρατι οὐπάρχειν ἡ πόλις αὕτη, περὶ τῆς παρ' αὐτοῖς ὁ λόγος.

Δ'. Καταλανικός τις χάρτης τοῦ 1375 παριστά τὴν Μορέαν καμένην μεταξὺ Μονεμβασίας καὶ Φιλλόνης, καὶ οὐχὶ ἐν Ἡλείᾳ, ως παραδέχεται ὁ κ. Σάθας, λέγων ἐν διπτηγείωσει τάδε: «Une carte Catalane» de 1375 cite aussi la ville de la Morée entre Monembasie et Rillonni (sic), ce qui dé-

¹ Géographie d'Abdoul-Feda, traduite de l'Arabe par M. Reinaud. Paris, 1848, tōp. II. n. 275.

montre qu'à cette époque se conservait encore un vague souvenir de cette ville déjà disparue. (Notice d'un Atlas en langue Catalane dans les *Notices et extraits des manuscrits*, Paris, 1841, vol. XIV, 11e partie, p. 87. ¹)

Ἐνταῦθα πάρκητοισιν τρίχ τινά.

α') "Οτι ἡ πόλις Μοριὰ συνετηρεῖτο μέχρι τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἀνεργάτησαν οἱ Καταλαύνοι ἐν ταῖς Ἐλληνικαῖς χώραις.

β') "Οτι ἡ πόλις αὗτη ἔκειτο εἰς τὰς μεσημβρινὰς χώρας τῆς Πελοποννήσου, ἐνθε καὶ ἡ Μονεμβσοίς, καὶ οὐχὶ εἰς τὸ κέντρον, ὡς λέγουσιν οἱ ἄνω εἰρημένοι "Αραβες γεωγράφοι.

γ') "Οτι τὸ ὄνομα *Rillon* ἀπαντᾷ περὶ τῷ σοφῷ Γάλλῳ *Buchon* ὡς εἰκότες, ὥπο μαρτυρήν ὅλιγον διάφορον. Ο σοφὸς οὗτος μετατινοδίφης τὸν λόγον ποιεύμενος περὶ τῶν διοράτων τῶν δικηρόων πόλεων τῆς Πελοποννήσου λέγει ταῦτα: «plusieurs de ces noms aujourd'hui perdus se retrouvent dans un dénombrement de l'année 1391, ² et qui contient les indications suivantes»

«la Voustice (Vostitza). . . 200

«la Peguche. 40

«la Oreole (Rhiolo). . . 120 et. et. Καὶ παρακατιὼν

«αὗτοῖς» «dans une déclaration manuscrite des villes sur les quelles les Venetiens, après l'extinction de la domination française, prétendaient posséder des droits en Moree en 1471, on retrouve des désignations de quelques villes, à l'aide desquelles on pourra s'aider à retrouver les anciennes villes ou forteresses des Francs» les voici, d'après la copie qu'a bien voulu me communiquer m. Mustoxidi Pendant mon séjour à Corfou: «Dichiarazione di tutta la Morea fatta nel 1471.» «la signoria (Venise) possiede:

«la croce, rovinata, il resto Turco.»

«Coranto.»

«Vasco.»

«San-Zorzi Tropico.»

«Vassili, rovin.»

«Sillo-castro rovin.»

• • • • • • • • •

• • • • • • • • •

«Gamomenitza.»

«Callandrizza.»

«Postena.»

«Riollo.» et. et. ³ τοῦ μακροῦ καταλόγου τῶν διαφέρων

¹ Monum. hist. hellen. par C. Satha. τόμ. I. prefac. XXXV. edit. Paris. 1880.

² Guichenou, preuves de l'histoire de Savoie.

³ Recherch. histor. sur la Prince. François de Moree. et. et. par Bouchon. tom. I. σελ. LXIV-LXV. Paris. 1845. mémoir. sur la géogr. politique.

ζευράτων, σπερ παραλιέπομεν ἐνταῦθα διεῖ τὸ εἰς τὸν σκοπὸν ἡμῶν ἀταυταίες αὐτῶν.

Τὴν ἀκριβῆ θέσιν τῆς *Rilloni* ἢ *Oreole* = *Rollo*, κατὰ τὸν κ. Buchon, ἔγνοούμενον οὐδὲ ἀκοίεται που, καθ' ὅτον ἐμοὶ γνωστόν, τὸ ὄνομα τοῦτο ἐν Πελοποννήσῳ σήμερον, ἐκτὸς ἐκν ὑποθέσιοις ὡς τοιούτον τὸ πρόσθιον Δ. τῆς Κυπαρισσίας καίμενον καὶ μέκν ὥραν καὶ ἡμίσειαν αὔτης ἀπέχον χωρίου, "Αγριό, διπέρ φέτι παράλιον καὶ ἔχει καὶ μικρόν τινας δρόμον, παρ' οὐ τὰ πλοῖα φορτόνονται σταφίδες." Οτι τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι μεσαίωνικόν, ἀποδείχνυται ἐκ τοῦ νυκτὸς, διστις ὑπάρχει ἐν αὐτῷ κατὰ τύπον βυζαντινὸν φορδομημένος εἰς ἀρχαιοτέρας ἐποχής.¹ Ἐκν ἔμως ἣν ἀκριβῶς γνωστὴ ἡ θέσις τῆς *Rilloni* ἢ *Oreole* = *Rollo*, ὡς τῆς Μονεμβασίας, τὸ ζήτημα ἐθεωρεῖτο λελυμένον. ἐν ἀκριβῇ ἐπιστημονικῇ σαφηνείᾳ καὶ ἐναργείᾳ. Άλλ' ἐπως δήποτε καὶ ἀν θεωρατῇ, κατόπιν τῆς ἀνακαλύψεως τῶν ἐρειπίων τῆς Μοριγοτάδας, οὐδεὶς ἐπιστήμων τοῦ λοιποῦ δύναται περὶ τῆς Μοριάς, ἢ Μορίας, κατὰ Σάθιαν, προκειμένου τοῦ λόγου, νὰ μὴ λαμβάνῃ ὑπ' ὅψει τοὺς ἀνωτέρω ἐκτεθέντας σπουδαίους λόγους, ὃν ἔνεκα ἐν Μοριγοτάδᾳ συμφώνως τοῖς τῇς κρητικῇς κανόσι καὶ ἀρχαῖς φαίνεται ὑπάρχουσα ἢ Μορέα ἢ Μοριά, ἐξ ἣς μετεδόθη ἐπὶ Φράγκων συμπάσῃ τῇ Πελοποννήσῳ καὶ ἡ ὄνομασία αὕτη διεῖ λόγους, οὓς ἐκτιθέμεθα παρακτιόντες.

B'

§ α'. 'Αλλὰ καὶρὸς ἥδη οὐκ ἐξετάσωμεν ἵδιος καὶ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως; ταύτης πόλεων: πόλεων προτίτλοις:

Αὐτὸς ἐν τύπος (forma) τοῦ ὄνοματος *Moria* δύναται ἐρωτώμενος οὗτως εἰπεῖν, νὰ παράσχῃ σαφεστάτην περὶ ἐκυτοῦ ἀπέκτησιν, ὡς νομίζω, καὶ οὐδεμίᾳς παρανοήσεως ἢ σφρισθητήσεως ἐπιδεκτικήν· διέτι τὸ ὄνομα Μοριά ὁρίστονούμενον, ὡς ὁ λαὸς συνήθως προφέρει αὐτό, ὑποδείχνυσαι, καθὼς περιεκτικόν, τόπον περιέχοντα πληθύνυ μορεῖν = ἰερῶν ἐλαῖῶν, ὃν ἔνεκα καὶ αὐτὸς ὁ Ζεὺς δ' Ολύμπιος ἐπεκλήθη Μοριός, κατὰ τὴν Ἑλλῆς μαρτυρίαν τοῦ Σοφοκλέους²:

"Οὗδ' ἐν τῇ μεγάλᾳ Αιώρᾳ, νάσῳ Πέλοπος πώποτε βλαστόν,
*φύτευμ³ ἀγείρητον, αὐτόποιον;
*ἔγχειων σέσηρικα δαῖων,
*εἴ τις δέ εἴθαλλει μέγιστα χώρα,
*γλαυκᾶς παιδοτρόφου φύλλον ἔλατας.
*Τὸ μέν τις οὕθ' ἀερός, αὔτε γήρα
*άτη μαΐνων, ἀλιώσει χερὶ πέρσας· οὐ γάρ αἴών δρῶν κύκλος
*λεύσσεις νιν Μορίου Διάς
*χ' ἀγλαυκῶπις Ἀθένα.» 2

1 Ἀπίθανός μοι φαίνεται ἡ τῆς Ολύμπης ἐν Ηλείᾳ Εξαλλούσιας εἰς *Rilloni* ὑπὲ τῶν βραχίονων, καὶ τοι καὶ τούτου ἐκ τῶν ἀταυτῶν μὴ ὄντος.

2 Σοφοκλ. Οἰδίπους, ἐπὶ Κολωνῷ, στίχ. 705 κεῖ.

"Ωςπέρ οὖν ἀπὸ τὸ τον ἐγένετο τὸ περικτικὸν ὄνομα Υἱωνία, ως ἀπὸ τὸ
βόδον, βιθυνιά, καὶ ἄλλα πολλά, οὗτοι καὶ ἀπὸ μορία, μορία, καὶ ἐκ τού-
του τὸ κύριον Μορία, καὶ ἐκ τούτου αὕτης τὸ Μοριάτις, καὶ Μοριώτας-άδος
καὶ Μοριόταδα, κατὰ τοὺς ὑπέρους Μεσαιωνικοὺς χρόνους: οὗτοι καὶ ἐκ
τῆς κρήνης πλησίης ἡ Πίσα, καὶ ἐκ τούτου ἡ Πισάτις ἐν Ὀλυμπίᾳ¹ ἐκ τῆς
κυδωνίας, αἱ Κυδαρίαι ἐν τῇ Μικρᾷ Ασίᾳ κλ.² Οὐ: δ' ἐξ ὄνομάτων δέν-
δρων καὶ ἐν γένε: φυτῶν πολλὰ πόλεων διόρμυχτα προτίθενται παρά τε τοῖς
ἀρχαίοις καὶ νέοις. "Ελληνισιν, δλίγα τινὰ παραδείγματα πρὸς ἀπόδειξιν ἀρ-
κοῦσιν, εἰν, Καρδαμύλη ἐκ τῶν καρδάμων,³ Κυπαρισσία ἐκ τῶν κυπα-
ρίσσων,⁴ Κύπρος ἐκ κύπρου,⁵ Ἐλαιάτις ἐκ τῆς ἐλαίκης, Καστανία, Πλα-
τανία, Κρανιάς ἡ Κρανιά, ἐκ τῆς καστανέας, πλατάνου, κρανίκης, καὶ
οὕτω καθεξῆς.⁶

§ 6'. Π πόλεις Μορέα ἡ Μοριά συνετηρεῖτο, κατὰ τὸν κ. Σάθιαν,⁷ μέχρι
τοῦ ιγ' αἰῶνος. Ἀλλὰ πῶς βαστερον καὶ ὑπὸ τίνος κατετράφη, ἀγνοεῖται.
Ἄλλος διεγείρεται τὸ Κέτημα: Δην ἐξ αὐτῆς ἐπωνυμάσθη κατὰ πρῶτον
ἡ Ἄλείσ Μορέας, ως παραδέχεται ὁ κ. Σάθιας,⁸ καὶ ἐκ τῆς Ἅλείκης βαστε-
ρον σύμπασκε ἡ Πελοπόννησος ἔλαχθε τὴν ὄνομασίαν ταύτην ὃς γνωστόν.

§ γ'. Ἐξετάσωμεν κατὰ τὸ ἐνδὺ τὰ περὶ τούτου.

"Οτι κατὰ πρῶτον ἡ Ἅλείκη ἐπωνυμάσθη Μορέας, ιστορικὸς ἐστιν ἀπο-
δεδειγμένον, καὶ συνεπῶς ἐπιστημονικῆς συζητήσεως ἀνεπίδεκτον. Ἀλλὰ
πόθεν ἡ Ἅλείκη ἔλαχθε τὸ ἐπώνυμον τοῦτο κατὰ πρῶτον, εἶναι ἀμφισσῆ-
τήσιμον, καὶ ἐπομένως σπουδαίχ περὶ τούτου συζητησίας πρόκειται μεταξὺ
τῶν ἐπιστημόνων Μεσαιωνοδιδῶν, τῶν μὲν ἐκ τοῦ διόρμυχτος μονριᾶς (τοῦ
φυτοῦ) παραδειγμάτων ὅτι προτίθενται ἡ ὄνομασία ἐν Ἄλιδῃ, τῶν δὲ ἐκ
τοῦ διόρμυχτος τῆς πόλεως Μοριάς, ως ὁ κ. Σάθιας. Ἀλλὰ τῶν μὲν πρώ-
των τὴν γνάμην διὰ μακρῶν ἀνυπότατον ἀπέδειξεν διοφθειρικής
κ. Κωνστ. Παππαρηγόπουλος ἐν τῇ Ἐλληνικῇ αὐτοῦ Ιστορίᾳ.⁹ Τῶν δὲ
δευτέρων καὶ ἴδικ τοῦ κ. Σάθικ, ἐμπεδος οὐκέπτει ἐπιστημονικῶς ἡ γνώμη
ἀποκατέστη, καὶ διὰ ἄλλους μὲν πολλοὺς λόγους, περὶ ὧν εἰς πλάτος ἀλ-

¹ Γλωσσικὴ παρατηρήσεις ὑπὸ Κ. Κόντου, ἐν Ἐφημ. Φιλοραθ. Περίοδ. Β'. ἀριθ. 21. 1 Φεβρ. 1880. σελ. 324-328.

² Λόγιο: Ἐρμῆς Βιέννης. έτ. 1819. φυλλαδ. 13. σελ. 568.

³ Κοραή Ἀτάκτ. Τόμ. Ε'. σελ. 7-12. ἔκδ. Παρισ. 1830.

⁴ Ἐφημ. Φιλοραθ. Περίοδ. Β'. ἀριθ. 23. σελ. 361-368. περὶ Κυπαρισσίας κλπ. 1 Μαρτ. 1880.

⁵ Ιστορ. Ἐλλην. Ἐθνος ὑπὸ Κωνστ. Παππαρηγόπουλος: ἔκδ. Β'. Τόμ. Α'. Βιέλ. Α'. Ἀγκιστ. σελ. 28-29. ἔκδ. Ἀθην. 1881.

⁶ "Ιδε καὶ εἰσαγωγὴν εἰς Πέγμαρον τοῦ φαιμνῆστου διδασκάλου τοῦ Γένους Κωνστ. Ασωπίου.

⁷ Monument. hist. hellen. prefac. σελ. XXXV. Paris 1880.

⁸ Monum. ἔνθ. ἀγωτ.

⁹ Ιστορ. Ἐλλην. Ἐθνος. Τόμ. Ε'. σελ. 79-83. Κύθα εἰς πλάτος τὰ περὶ τούτου εἰσαγ-
εῖ τεθειμένα ὑπὸ τοῦ σοφοῦ ἀνδρός.

λεγούς ἐξηγήθησεν, ἀλλὰ καὶ διὸ τοὺς ἐρεῖταις σπουδαῖοτάτους, ὡς ἔμενι, πολλάχιστον νομίζουμεν.

Α'. Ἡ πόλις Μοριά, ὡς γράφει αὕτην δ. κ. Σάθος, ἡ Μοριά, ὡς κοινῶς προφέρεται, ἐν "Ηλίδι" οὐχ εὑρίσκεται, ὡς ἀπεδείχθη πλέον τρικυθίας τοῖς προτύγουμένοις· ἔκειτο δ' ἐν Τριφυλίᾳ παρὰ τὴν Κυπαρισσίαν, ὡς ἀπεδείχθη ἀναμφισβήτως ἐκ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς εἰς τὸ Αληνικὸ Μοριόταδας. Ἀλλ' αἰσθώσας ἀναρρίχεται, ὡς ἐκ Βούθοῦ τινος ἀνερχομένη ἡ μορφὴ τοῦ ζητήματος τοῦδε· Ἄρα γε ἡ Μοριά αὕτη ἐκέκτητο τοσαντην πολιτικὴν βαρύτητα, τότε καὶ τοσαντην πολιτικὴν λεγόν, διηγεῖται ότι διάδοσις καὶ ἐπέκτασις τοῦ ὀνόματος αὐτῆς καθ' ἄποστοι τὴν χερσόνησον; τί δυνάμενον νὸς εἴπωμεν πρὸς τοῦτο;

Β'. Ἐχει παραδεχθεῖσεν δὲ ἀληθές, ὅτι ἐι τῆς Μοριᾶς ταύτης προσήλθεν ἡ πολύρροτος τελευταία ἐπωνυμία τῆς Πελοποννήσου, δύο τιγκές δυνάμεις νὰ εἴπωμεν ὡς εὐλογοφρανῆ αἵτις αὕτη;

α'. Ἡ ἐς ἀμαθείεις τῶν ξένων κυριόχων τῇς χώραις,

β'. Ἡ ἐκ οἰκογενείας τῶν Βουτζαράδων.

§ δ'. Καὶ διὰ μὲν ἐξ ἀμαθείεις τῶν ξένων κυριόχων τῇς χώραις φαίνεται πιθανόν, διὰ προσήλθεται τότε ἡ ἐπέκτασις τοῦ ὀνόματος Μοριᾶς, ἔχομεν παράδειγμα περὶ Ἀμαζωνῷ Μαρκελλίνῳ, περὶ δὲ φαίνεται οὐτά τὸν Δ'. αἰῶνας ἡ ἐπέκτασις τοῦ ὀνόματος τῆς Ἀχαΐας καὶ ἐπὶ τῆς Ἀττικῆς¹ ἐξ ἀμαθείεις προελθοῦσα. Η δὲ ἐκδοχὴ αὕτη οὐ φαίνεται ἡμῖν ἀποκρούστεχ, ἐὰν μάλιστα ληφθῇ ὑπὸ ὅψει, ὅτι δὲ τελευταῖς κατὰ τῶν Φράγκων ἀνδρείως σύγωνισθεὶς Δόξα-πατρῆς ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Βουτζαράδων, εἶλκε τὴν καταγωγὴν ἐκ τῆς Μοριάς οὐ Μοριόταδας, οὐτά τὴν χυδαιοτέραν ἐκφεννιν τοῦ ὀνόματος. Καὶ ἐπειδὴ τὸ τελευταῖον τοῦτο προπύργιον τῆς Ἑλληνικῆς ἀνεξάρτητος περιττήσει εἰς χειρός τῶν Φράγκων μετὰ ζωγρὸν σύγιων τῶν Βουτζαράδων, ἀπέδωκεν τὸ ὄνομα τῆς πατρίδος τούτων εἰς ἄποστοι τὴν "Ηλίδη",² ἐπονομασθεῖσαν τότε Μορέαν ή Μοριάν, ή τὸ Πριγκιπάτον τοῦ Μορέων, ὡς ἔγραψον καὶ ἐπώνυμοῖον αὔτοῖς οἱ Φράγκοι· αὕτω καὶ ἐκ τοῦ ἐπωνυμίου τῆς οἰκογενείας ταύτης ἐπεκράτησεν ἵστας καὶ παρὰ τοῖς γῦναις Ἐλληνοῖς νὰ ὄνομάζωσι συγήθως πάντας γενναῖον ἀνδρα Μπουτζαράν ἀπανταχοῦ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ ίδίᾳ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ τῇ Στερεά. Καὶ οἱ Ρωμαῖοι, ὡς γνωστόν, ὀνόμασσαν ἀλλοτε σύμπασσαν τὴν Πελοπόννησον Ἀχαΐαν, ἐπειδὴ ταύτην καὶ μάνην εἶχον τὸ τελευταῖον προπύργιον τῆς τῶν σφραγίων Ἐλλήνων ἀνεξάρτητας· ἔτοις δὲν φαίνεται παρέδοξος ἡ ἀπόκτηση τοῦ αὐτοῦ ιστορικοῦ φαινομένου, εἰ-

¹ Αθηναῖς, Ἰστορικὸν Διήγημα Φερδινάνδου Πρηγορεύοντος, μετάφραστος Σπ. Λάζαρου, Εστίας Αθηνῶν, έριθ. 391, σελ. 278. ² Μαΐου 1882.

² Μεθ' ἡς ἡνωμένη τότε ἡ Τριφυλία ἦταν τὴν ξενικὴν Κυριαρχίαν, ήτις ἐν "Ηλίδῃ", τὸ γνωστὸν τὸ πρεστον ἐφειδούσαν, ἀποκαταστήσασα τὴν Εθραν αὐτῇς ἐν τῷ ξρουσίῳ τοῦ Παντεικονάστρου, περὶ οὗ ἀλλαγὴν ἔγραψεν τὰς θεοντα.

καὶ εἰς μερικούς τοὺς οὐρανούς ἐν τῷ αὐτῷ χερσογόνῳ περιβόλῳ γάρ τὸ
ἀνθρώπινὸν ιστορικὸν κατὰ τὸ φιλόσοφον Στάλην I. Buchou, ἐκθέμενον τὸ
περὶ τούτου πάνυ δεῖξις ἐν τῷ λαμπρῷ αὐτοῦ συγγράμματι Νέας Βίβλης
(Scienza Nuova). Μνείκν τοῦ Δόξα-πατρὸς ἐποιήσατο καὶ δὲ σοφὸς
Γάλλος Buchou ὡς φρουράρχου τοῦ Ἀρχαιολόγου εἰς Σκορτά, καὶ ἀνδρεῖον
παλαιμαστοῦ. Τὸ δὲ φρουρόν τοῦτο ἵν εἴπει βράχου ἀπροσπελάστου καὶ ἔκρα-
τει τοῦ στενοῦ, δι' οὗ δὲ ἐγίρεις ἥδυνατο νὰ εἰσελάσῃ εἰς Σκορτά, καὶ ἀκα-
ρύθως εἰς Ἀρκαδίαν.¹

§ 6'. "Οτι δ' ἡ οἰκογένεια τῶν Βουτζαρέων φαίνεται ἐκ Τριφυλίας κατα-
γεμένη, καλουμένης τότε Ἀρκαδίας,² συντελοῦσιν εἰς τὴν παραδοχὴν
τούτου καὶ δύο παραδόσεις, αἵπερ ἀπαντῶσι σήμερον παρὰ τῷ λαῷ
ἔνταῦθι.

α'. Εἰς Ἀγριον Ἡλιαρ, κορυφὴν τῶν δέεων τῆς Κυπαρισσίας, ὑπάρχει
σπήλαιον, ὅπερ κοινῶς διομάζεται Σπηλιὰ τοῦ Δόξα-Πατρὸς διότι, λέγ-
γονται, ἐκεῖ κατέφυγεν ἐξ Δόξα-Πατρὸς καὶ ἐκεῖσθη, ὅτε κατεδιέρχετο ὁ πόλι-
τῶν Φράγκων μετὰ τὴν ἡτταν κύτοις. Ἡ κορυφὴ αὕτη εἶναι εἰς τὸ λεγό-
μενον, Ἡεράτειον, δρός παρὰ τὴν κώμαν Ἀρμενίους, ^{3/4} δρός ἀπέχουστην
τῆς Κυπαρισσίας· ἢ δὲ εἰς αὐτὴν δύναμος στενή, προχυτάτη καὶ λίγην ορη-
μώδης. Ἡ εἰσόδος τοῦ σπηλαίου πυρκμιδοειδής καὶ ἐκατέρωθεν αὐτῆς
μικρά τιγκα λίθινα καθίσματα τεχνητὰ ἀπαντῶσιν· ἐντὸς δὲ αὐτοῦ οὐ με-
γάλους δύνατος ἐπικρέμανται σταλακτῖται μετροῦ μεγέθους· ἐνδέκα δὲ τούτων
ὑποκάτωθεν ἐπὶ τοῦ ἀλέργους παρατηρεῖται μικρός τις λεκάνης λαξευτής ἐν
τῷ βράχῳ, ὅπως ὑποδέχηται τὸ δύναμον στάζον κατ' εύθεταν πόδες αὐτὴν
καὶ χρησιμεῖον εἰς πόσιν δι' ὄλιγους τινὰς ἀνθρώπους διδωρ. Εὐδείξεις αἴτια
τῆς ἐν αὐτῷ ποτὲ διαμονῆς ἀνθρώπων· ἀλλ' οὐ δ. Δόξα-Πατρὸς ἢ ἀλλοι
τιγκές παρέμειναν ἐν αὐτῷ, οὐδὲν δὲλλο τεκμήριον. ἔχομεν διασταφηγίζον ἢ
γνωρίζον ἡμῖν πλείσια, μάταιον καὶ διακρίνομεν τὸ ἀληθὲς ἐκατέρων.

β'. Καὶ σήμερον ἔτι εἰς τὰς κώμας τοῦ δήμου Κυπαρισσίας, ως καὶ εἰς
Ζούρικαν ἐν Ολυμπίᾳ, πλεῖστοι δισὶ διομάζονται Δόξαι, κύριοι δύναμι,
ὅπερ εἰς ἄλλας ἐπικρήτες τῆς Πελοποννήσου σπάνιζει, καὶ ἐπομένοις κεν-
τᾶται ἡ περιέργεια τοῦ ἐπιστήμονος νὰ ἐρωτήσῃ· Διὸς τί τοῦτο ἐνταῦθα
πλεονάζει; Ποῖον τὸ αἴτιον; Ἄλλ' ἄλλην ἐρυγνείσκη τούτου δὲν εὑρίσκει
εἰμὴ διτε χάριν ιερᾶς ἀναμνήσεως τοῦ Δόξα-Πατρὸς ἀποδίδοται συγνάκις
τὸ δύναμα αὐτοῦ εἰς διαφύρους, καὶ οὕτω συντηρεῖται μέχρι σήμερον ἢ ἀνά-
μνησις τοῦ ἡρωὸς τοῦ Μεσαιωνος, ὃς διομάζει αὐτὸν δὲ σοφὸς καθηγητής,
κ. Κωνσταντ. Παπαρρηγόπουλος ἐν Ιδεικιτέρῳ πρὸς ἐμὲ ἐπιστολῇ ἐν τῷ
μοι γράψει περὶ αὐτοῦ τάδε· « Ηερὶ τοῦ σπηλαίου, ἐν τῷ ἀκρύπτετο δὲ με-
νεσκιωνικὸς ἡρως Βουτζαρές, οὐδὲν γνωρίζω· ἐν γένει δὲ περὶ τοῦ ἀνδρὸς

1 Recherch. historiq. et. et. par Bouchon, tom. I. pag. 43. σημείωσις α'. Paris 1843.

2 Ἐφημ. Φιλομαθῶν, περίοδος Β', άριθ. 23, σελ. 361-368, 1 Μαρτίου 1880.

νόλιγας ἔχομεν εἰδήσταις. Τὰ χρονικὰ τῶν ἐρ Μωρέα πολέμων τῶν Φράγκων λέγουσιν ὅτι ὁ πρωτοστράτορας μισέρ Τζεφρές ἐξεστράτευσεν εἰς τὸν οὐρανόν.

»οὐ ποῦ κρατοῦν τὸν δρόμον
δποῦ τὸ λέγουν τὰ Σκορτά· μικρὸν Καστέλλιν ἔνι
'Αλλ' εἰς Τραχόνιν κάθεται, τόπον ἀφιερωμένον...
· · · · · τὰ κρατεῖ
λέγουν ὁ κάποιος ἀπὸ τοὺς Βουτζαράδαις
Δόξα-Πατρῆν τὸν λέγουσι, καλὸς στρατιώτης ἔνι.»

»Αλλὰ τὸ φρούριον ἐσυγθηκολόγησεν ἀμφὶ δρᾶσμάντος τοῦ πολέμου, οὐδὲν λέγεται τί ἀπέγεινεν ὁ Βουτζαράς. Ή αρχαία ἴταλικὴ μετάφρασις τῶν »Χρονικῶν, ἡ γενομένη πιθανῶς ἐν τῇ ΙΔ'. ἐκατονταετηρίδι οὐνομάζεται τὸν »ἄνδρα Vuccera Decapatri, οὐδὲν δέ προσθέτει εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ πρωτοτύπου λεγόμενα. Καὶ δὲ Hopf ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ταῦτα μόνον ἀναφέρει τὰ σύντομα γεγογότα». Καὶ τοσαῦτα μὲν περὶ τοῦ Βουτζαρά Δόξα-Πατρῆ.¹

§ 5'. Ἐκ πάντων τῶν εἰρημένων ἐξάγεται τὸ ἐπιστημονικὸν συμπέρασμα ὅτι ἐν "Ηλιδί πόλις ἔχουσα τὸ οὐνομα Μοραία, ὡς δοξάζει δὲ κ. Σάθας, δὲν ὑπῆρχε τὸ παράπαν, οὐδὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν διὸ τοῦτο τὴν τοῦ "Αραβίος γεωγράφου διηγήματος πόλιν ἐν "Ηλιδί μοσαύτως κειμένην, μάλιστα μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς Μοριγοτάδας, ὃστε πολὺ δίκαιον εἶχεν δὲ κ. Παππαρηγόπουλος γράφων περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου τὰ ἔξτις: «Κατὰ τὸν ἐν τῇ ιγ'. ἐκατονταετηρίδος "Αραβί γεωγράφον" Ιθν-Σατέδ, ἐν ψηφῷ μέσῳ τοῦ Μωρέως κεῖται ἡ θρησκευματικὸς πόλις, ἥτις εἶναι πρωτεύουσα »κύτου. Ἐνταῦθι ἔχομεν τελευταῖον πόλιν ῥητῶς κατονομαζόμενην Μωρέας. Άλλὰ τὸ δεῖνδον εἶναι ὅτι δὲ "Ιθν-Σατέδ βεβαίος ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον τοῦ διποδειξη ὁ κ. Σάθας. Ο τελευταῖος οὗτος ὅμιλεῖ περὶ οπόλεως ἐν τῇ "Ηλιδί κειμένης, δέ δὲ "Αραβί γεωγράφος ἀξιοῦ ὅτι ἡ πόλις η Μωρέας ἔκειτο ἐν τῷ κέντρῳ τῆς χερσονήσου. Πῶς δέ νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὴν ὑπορξίαν τοιαύτης πόλεως, εἴτε ἐν "Ηλιδί, εἴτε δπουδήποτε ἄλλοι

1. Ἐν τῇ "Ηπείρῳ διατηρεῖται παρὰ τῷ λαῷ φράσις ἡ ἔξης: «μία ἵτδε δόξα πατρὶ καὶ κάτω», δόξα πατρὶ ἔννοοῦντι τὴν κεφαλήν». Ήτοι «ἐν κτύπημα κατὰ κεφαλῆς, καὶ οὕτω πληπτει κάτω». Άλλὰ πόθεν προήλθεν ἡ φράσις αὕτη; δύο τινὰ δύναται τις γὰρ ὑποθέσῃ πρός διεύρεσιν τῆς καταγωγῆς αὕτης: ἡ ὅτι ἐπειδὴ ἡ οἰκογένεια τῶν Βουτζαράδων καὶ ιδίᾳ δὲ Δόξα-πατρῆς, τὸ ἐπιφανέστερον αὕτης μέλος, προσβληθεὶς ὑπὸ τῶν Φράγκων, ἐπεσεν ἡπηθεῖς, καὶ μετ' αὐτοῦ ἡ Ηπειρούνησσας, ἡς ἐθεωρεῖτο κεφαλή, ἀρχηγός, ἡ ὅτι ἐπειδὴ συγκίθισις αἱ χριστιανοὶ ἐν ταῖς προσευχαῖς αὔτουν ἀναφέροντες τὸ "Δόξα Πατρὶ καὶ Κιρὶ καὶ Ἀγίῳ Πνεύματι", καὶ ποιοῦντες τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ, ἀγνώστι τὴν χειρα ἐπὶ τοῦ μετώπου ἀμφὶ τῷ ἐκφωνήσει τοῦ "δόξα πατρὶ", ἔννοοῦντες διὰ τούτου ὅτι ἡ κεφαλή ἀντιπροσωπεύει τὴν ἀρχήν, τὸ πρώτον αἴτιον τῶν ἀπάντων, κατὰ τοὺς Θεολόγους, ἐάν δέ προσβληθῇ ἡ κεφαλή, ἀπαν τὸ σώμα προσβάλλεται.—Οὕτω καὶ ἀρχηγός τις ἐπιφανής ἡ φρούριον δύσηρόν, ἀντιπροσωπεύει τὴν ισχὺν λαοῦ τονος, καὶ ἐάν καταπολεμηθῇ καὶ πέσῃ, πίπτει καὶ ὁ λαός καὶ δουλοῦται, καὶ οὕτω πάντα ἀρροδίως καὶ φυτικῶς τότε ὁ λαός ἐχθράζεται ἐν ἀλληγορίᾳ εὐνοήτω μία ἵτδε δόξα πατρὶ καὶ κάτω».

οτής Πελοποννήσου, ἐνῷ ἔχνος αὐτῇς δὲν εἴρικομεν, οὔτε εἰς τὸ β. Β. Ελλήνων οὐτῆς Κουγκέστας, τὸ δύποτον ἴστορεῖ λεπτομερέστατα τὰ κατὰ τὸ πριγκιπάτον Ἀχαΐας, καὶ παρατίθησιν ὀγδοήκοντα καὶ ἑπτὰ δινόματα πόλεων αὐτῇς καὶ ἐπιφριῶν, καὶ ποταμῶν καὶ δρέων, οὔτε εἰς τὸν Ἀρκτικὸν γεωγραφικὸν Ἐδρισί, διετις ἀλυμάτας ἐν τῇ θ'. ἐκατοντακετηρίδι, κατέλιπεν οἵμιν γεωγραφικὸν ἔργον ἀσυγκρίτως ἀνώτερὸν τῆς συγγραφῆς τοῦ ὄμοιογενοῦς αὗτοῦ;¹

Ὁ Ή ύπὸ τοῦ κ. Σάθικ προταθεῖται λύσις, προεκάλεσεν ἄλλην. Ο κ. Ζαχαρίας von Lingenthal, δ. περιώνυμος σχολικοτής τῆς Ἐκλογῆς τῶν Νόμων, δὲν παραδέχεται, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, διε νπηρέξε ποτε πόλις Μωρέας, νομίζει διμος διε δ κ. Σάθικ, ἀναζητήσεις ἐν τῇ Ἡλιδι: τὴν ἀρχὴν ετοῦ δινόματος τούτου, ἀντιπαρηλθε πλησιέστατα τῆς ἀληθείας. Τὸ δινόμασι τοῦτο, λέγει, ἐκφέρεται εἰς τὰς ἀρχαιότατὰς μνημεῖς διὰ τοῦ τύπου Ἀμορέα, l'Amorée. Τὸ δὲ Amoreia εἶγαι ἐπίθετον τῆς Κάτω Ἡλιδος, Ἀμόρειος, ἀμόρειος (Ἡλιδος), ἀντιστοιχοῦ πρὸς τὴν Κοίλην Ἡλιδα τῶν ακλασικῶν χρόνων.²

Ὁ Ή προτεραιότης τοῦ τύπου Amoreia ἐπιστώθη, ἀποχρώντως ὑπὸ τοῦ κ. Ζαχαρίου von Lingenthal. ἄλλος δὲι προσέτι νὰ βεβαιωθῇ διε τὸ δινόμασι Ἀμόρειος Ἀμόρειος, ἦτον ἐν χρήσει παρὰ τοῖς κατοίκοις τῆς χώρας, διε οὐδφίκοντο αὗτόθι οἱ Φράγκοι· διέτι μόνον τούτου τεθέντος, δυνάμεθα νὰ οκατανοήσωμεν: διὰ τί οἱ ξένοι προετίμησαν αὐτὸ παντὸς ἄλλου. Διαστυγχῶς τὸ γεγονός τοῦτο οὐδόλως ἀποδεικνύεται.

ΑΣυμπεραίνων λέγω, διε ή Σφίγξ αὕτη δὲν εἶρεν εἴτε τὸν Οἰδίποδα αὗτῆς.³

§ 5'. Καὶ ταῦτα μὲν διαφόρος καθηγητής τῆς Ἰστορίκης περὶ τούτου· ἐκνόμως τώρα διὰ τῆς ἀνακαλύψεως τῶν ἔρειπίων τῆς Μοριγοτάδας ἡ Σφίγξ αὕτη τοῦ δινόματος τοῦ Μωρέως, διν οὐχὶ ἀκριβῶς τὸν Οἰδίποδα αὗτῆς εἴ-

1 Hopf Ἐλληνικὴ Ἰστορία τόμ. Α', σελ. 163. Ἄλλὰ μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς Μοριγοτάδας δι "Ιεν-Σατέδ φαίνεται ἔχομενος τῆς ἀληθείας" δι διμογενῆς αὗτοῦ Ἐδρισί οὐδένα λόγον ποιεῖται περὶ τῆς πόλεως ταῦτης, εἴτε διὰ τὸ Λαζαρικὸν αὗτῇς ἐν τῇ ἐποχῇ αὗτοῦ, εἴτε διὰ τὴν εἰς προγενεστέρους τοῦ Ἐδρισί χρόνους ἔξαλεψιν αὗτῇς ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν Πελοποννησιακῶν πόλεων, διστα δὲν δικαιούνται διὰ τὴν παρασιώπησιν τῆς Μοριάς, οὔτε τὸ βιβλίον τῆς Κουγκέστας, οὔτε δι "Ἐδρισί, διότι τὰ ἔρειπα τέλος πάντων τῆς Μοριγοτάδας μαρτυροῦσι τὸ ἐναντίον τρινότατα. Σημ. Αθαν. Πετρίδου.

2 Deutsche Litteratur Zeitung, 1880, N. 6, σελ. 196, p. ἐπορ. Ο τύπος Αμορέα, διπερ διαφόρος Z. von Lingenthal παραδέχεται ως ἀληθῶς ἔρμηνεντα τὸ δινόμασι τοῦ Μωρέως, ἀπαντᾷ καὶ ἐν Φρυγίᾳ τῆς Ἀστίας, ἔνθα ὑπήρχεν ἡ περιώνυμος πόλις Ἀμόρειον, ἥτε τὰ ἔρειπα ἀνεκάλυψε τῷ 1836 ἡ Ἀγγλος Ἀγιλτων ἐν τινι πενιγρῷ κώμῃ, καλεσμένη τουρκοστὶ Ἀσσάρ-κοι. (Ἴδε Ἐστίας ἀριθ. 229, σελ. 308-314, 18 Μαΐου 1880). Λοιπὸν καὶ ἐν Φρυγίᾳ τὴν αὐτὴν μέθοδον ἔφαρμαστεον τῆς ἔρμηνειας; τὴν αὐτὴν καὶ ἐν Τριπολίᾳ διὰ τὴν Μοριγοτάδαν; οὐα πανάκεια ἔρμηνειων! Σημ. Α. Πετρίδου.

3. Ἐκ τοῦ Bulletin de correspondance hellénique, Φεβρουαρίου 1882.— Παράδ. καὶ «Παρνασσοῦ τεῦχ. Γ'. σελ. 220-222, τόμ. Ε'. 31 Μαρτίου 1881.

ράτο, τουλάχιστον συγβολήν δέρκεται σπουδαίην πρὸς τὴν ἐπίλυσιν αὐτοῦ ἐπορίσσατο—ἀπόκειται τῷ ἐπιστημονικῷ κόσμῳ νὰ ἀποφανθῇ ἡδη, περὶ τὴν ἔκκλησις γίνεται. "Αλλως τε δὲ καὶ τὴν σύντονος καταδίωξις τῆς Σφιγκὸς παύτης καὶ ἡ ἐπίμονος αὐτῆς ἀναζήτησις ἀνὰ τὰς χώρας τῆς χερσονήσου, καταναγκάζει αὐτὴν τέλος πάντων νὰ ἀποσυρθῇ καὶ προσχωρήσῃ εἰς τὴν ἀρχαῖαν αὐτῆς κοιτίδα, τὸν πυκνὸν καὶ μέγαν ἵερὸν ἐλαυνόντα τῆς. "Αλτεώς, τὴν κατὰ τὴν ἱερὸν γλωσσαν Μορικ τοῦ Ὁλυμπίου γεφεληγεῖται τοῦ τᾶς; Πιστάς; ¹

• Αθανάσιος Πετρέλης, Ἀπειρώτης
σχολάρχης Κυπαρισσίας.

ΑΙ ΔΥΟ ΜΗΔΕΙΑΙ

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΠΟΥΔΑΙ ΘΕΑΤΡΙΚΑΙ

A'

Ἡ ἐσχάτως γενομένη δημοσίευσις τῶν ἐπιστολῶν τῆς δικτύμου Τριγῆλ θὲ παράσχη πέποιθα ἀνδιαφέρον εἰς τὰς ἀναμνήσεις μου περὶ τῶν δύο δικτύμων διερμηνέων τῆς Μηδείας μου.

Μετὰ τῆς Τριγῆλ ἦλθον εἰς στενὴν σχέσιν συνεργασίας κατὰ τὰ γυμνάτια τοῦ δράματος μου *"Ἀδριανῆς Λεκουθρέρ"*. Καὶ ἐκάστην ἀφειγούμην περὶ αὐτῆς τὴν δεκάτην πρωΐνην ὅραν εἴτε μετὰ τοῦ Σκρίβ εἴτε μόνος διάσκις δ. Σκρίβ ἀπησχολεῖτο εἰς τὴν σκηνικὴν προετοιμασίαν τοῦ Προφήτου, καὶ μέχρι τῆς ἐνδεκάτης συνεμελετῶμεν τὴν πρᾶξιν ἥτις ἔδει ἐν τῷ Θεάτρῳ νὰ ἐπαγκληφθῇ κατὰ τὴν πρώτην μ. μ. ἕρχην. Τὸ δράμα προητοιμάσσεται εἰς εἰκοσιοκτὼ ἥμέρας καὶ οὕδε μίας ἥμέρας παρατηθεῖν ἀνευ αὐτῆς τῆς διπλῆς ἐργασίας τῆς τε πρωΐνης καὶ τῆς μετὰ μεσημβρίαν. Τότε ἔθαμψα τὸ φίλεργον καὶ διορχιστῶν τῆς Τριγῆλ, τὰ μετριόφρον, τὸ εὐγενές καὶ τὸ πρόσχαρι εἰς τὰς σχέσεις. Οὐδὲ ἡ ἐλαχίστη ὑπήργειν ὑπερηφόρεια μεγάλης τεχνίτιδος, οὐδὲ ἡ ἐλαχίστη ιδιοτροπία τῆς ὑπὸ τοῦ κοινοῦ λατρευομένης ἥμοιοισι. Ἡτο ἀφιερωμένη εἰς τὴν τέχνην καὶ μόνην, καὶ ἡπέρ αὐτῆς καὶ μόνης ἐρρόντιζεν. "Πιστε, συνεζήτει καὶ ἐπείθετο ἀλλὰ μετὰ τὴν συζήτησιν. Ιδοὺ παράδειγμα τούτου ἐμφανές. "Οσοι εἶδον τὴν *"Ἀδριανῆν"* Λεκουθρέρ ἐνθυμοῦνται διὰ μίαν τῶν μεγίστων ἐπιτυχίαν τῆς πέμπτης πρᾶξεως ἥτο ἡ κρουγὴ τῆς... «ΤΑ Μαυρίκια τὴν δύοίσιν ἐκβάλλει αὐτὴν ἀναγγωρίζουσα ἐν μέσῳ τοῦ παροξυσμοῦ τῆς τὸν ἐραστήν της. Έάν ποτε κρουγὴ θεάτρου ὑπῆρξε κρουγὴ ἐμπνεύσεως βεβαίως μπορεῖται αὕτη. Καὶ διμώς ἡ Τριγῆλ μόλις μετὰ συζήτησιν τριεῖν ἥμερῶν τὴν

¹ Ότι καὶ ἐν "Αλτεώς πληθυς ἱερῶν ἐλαῖῶν=μοριῶν, δάσος μέγα καὶ συνηρεφές ἀποτελουμένη, ὑπῆρχε τὸ πάλαι καὶ κατὰ τὸν μεσαιωνα, διὰ μακρῶν ἀπεβεβίχμεν εἰς τὴν πόλεα τὸν Ελλήν. Φλυλογ., Σύλλογον Κωνσταντινουπόλεως ἀποσταλεῖσαν πραγματεῖσαν ἥμερον.